

համար, պէտք էր ըլլալ կամ հանճար մը կամ տգէտ մը — կամ հանճար մը զայն նուաճելու — կամ տգէտ մը կրեւլու առանց չափելու զայն — և ինքն ոչ մէկն էր և ոչ մէկանք ։

Միայն զայն ըմբռնելու չափ միտք ունէր, և ոչ իր հանճարովն կերպաւորելու զայն ։

Առանձնական մարդ մ'էր — և առանձնականին պատասխանատուութիւններն և ազատութիւնները չունէր, — իշխան մ'էր և իշխանութեան և ոչ այն բանն ունէր որ զայն տանելի կ'ընէ — զիշխանութիւնն ։

Իշխանութեան հետամուտ մ'էր... ծննդեան պարտուցն համար — և բոլոր իշխանութեան հետամուտ եղողներէն ամենէն թշուառագոյնն — վասն զի իրեն համար բան մը չէր պահանջեր, և ամենայն ինչ պէտք էր ուրիշին համար պահանջել ։

Այս իրեն վիճակին ամեն ցաւերն ունէր — արքային սկսեալ — ոչ մէկ միտարութիւն մը, և ոչ իսկ առերևոյթ յուսոյ ։

Աղէկ ըրաւ մեռնիւն — ինչպէս իր հօրն հօրեղբորորդին՝ Ա. Նաբոլէոնին որդին — ծնեալ թագաւոր Հռովմայ, մեռեալ դուքս Ռէխշատի ։ — Անկէ աւելի երջանիկ, մեռաւ Զուլուներէն սպաննուելով — մինչդեռ մէկալը դատարկութենէ մաշուելով մեռաւ ։

Պատմութեան սահմանուած, անոր մէջ ուրիշ բան չթողուց բայց երկու թուական — իրեն ծննդեանն և իրեն մահուանն ։ Ճակատագիր էր որ իր առաջին ճիշն և յետին հառաչանքն հաւասարապէս պիտի լիցունէին զաշխարհ անոնցմով, և իրմով ։

ԶԱՆԱԶԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔ

Գաղթականութիւն Հայոց 'ի Զաւա. — Ազգային թղթակից մը 'ի Զաւայէ, Պ. Գէորգ Գասպարեան հետեւեալ տեղեկութիւնը կու տայ այն տեղի Հայոց գաղթականութեան վրայ ։

Ի սկիզբն ութնասներորդ դարուն, սկսան Հայք գաղթիլ 'ի կղզին Զաւա, յուսով գամագիտն գոլոյ առաւելագունի յառաջագիմութեան տուր. և առիկ շահավաճառութեամբ. և արդարև յոլովք յաշտեցան բնատուր ճարտարութեամբ իւրեանց և բնական՝ ձըրիւք ըստ սովորականին՝ առնել հսկայաբայլ և արժանագով յառաջագիմութիւն, զուգընթաց գրեթէ ընդ եւրոպացի գրացեաց նկրտելով յասպարիդի շահավաճառութեան ։ Ըստ ծանօթութեան ժամանակը 'ի ստոյգ աղբերաց 'ի տեղեկութիւն գրչիս, շահ վաճառա-

կանութեան նոցա յայնժամ յաճախ հաւասար էր ընդ գրամագիլոյն, որով մարթացան 'ի սակաւ ժամանակի կուտել զմեծագանձ ճոխութիւնս ։ Ի գաղութս աստ ակնասուր եղեն հետզհետէ հայրենասիրական պերճ հանգիսիւք և ազգասիրական ջանիւք, նա մանաւանդ մեծարոյք յաշտ տեղական Պետութեան, Աղա Գէորգ Մանուկ Մանիչարեանց, Աղա Բովսէփ Ամիրեան, Աղա Յակոբ Յարութիւն, Պարոն Մարգար Ս. Շէհրիմանեան, երեքին եղբարք Պօղոս, Բարսեղ և Կարապետ Անդրէասեանք, և երջանկայիշատակ երկրորդ հարազատ քորք Տիկին Մարիամ Եսկոբ Յարութիւնեան, և օրիորդ Թագուհի Մանուկեան, որոց աստուածահաճոյն գովանի առատաձեռնութեանն շնորհք, և ազգասիրութեան պերճ և

սխրալի հանդէսը՝ դեղապարոյր ցոլացնալ 'ի սոսա՝ ծանօթ են բազմաց համազգեաց հետախուզից : Ի կաճառս ճշմարիտ ազգասիրաց կողմանցս դասինաւ և 'ի նորոյ հանգուցեալ Պարոն Մանուկ Որդանանեան առաքինազարդ այրն : Զարդիս իսկ սիրելի է ինձ խոստովանել, զի գտանին 'ի գաղութս աստարք ազգասէրք, հետևողք քաջարի նախնեաց իւրեանց, որոց վառեալ 'ի միտս զառաքինի և մեծագործ Հայրենասիրացն գլխատակս, կազմեալ ունին զանազան ազգային Հաստատութիւնս, յորոց գլխաւորք են Մանուկ և Յարութիւն ուսումնարան, Հայկեան Միաբանութիւնն Զաւայ, Մնտուկ 'ի պէտս աղքատաց Զուղայու, Գանձանակ գրաւոր աշխատանաց, և այլն : — Ի նորոյ ձեռնարկեալ են նաև հաստատել ազգային Սահմանադրութիւն վաւերացուցեալ 'ի տեղական կառավարութեան տեղոյս, բուն նպատակ և վախճան որոյ է յապահովի պահել զազգային գոյս 'ի դէպս աւաղելի ինչ հանգամանաց կամ ձախողակի պատահաւորաց ապագայից : — Այսչափ և այսպիսի վերանորոգութիւնք և փոյթք՝ ցանկալի և պաշտելի պարտին անշուշտ կացուցանել յապագայս՝ գլխատակ առաջիկայ գովանի ջանից ազգայնոց կողմանցս, որոց գովանի օրինակին երանի թէ հետևողք գտանէին և միւս Հընդկաբնակ ազգայինք :

Ի տեղեկութիւն հեռաբնակ ազգայնոց, արժան համարիմ այժմ տալ 'ի ստորև զթիւ համօրէն Հայազգի բնակչաց և գաղթականաց Հայոց 'ի Զաւայ, կալեալ 'ի 1879 ամիս .

	Արուք	Էդք	Բովանդակ.
Բաթալիա	42	34	76
Մարանդ	20	4	24
Սուրբայիա	30	16	46
	92	54	146

Զինոչս պարիսպը. — Այս հսկայական շինուածքին մեծագործութիւնը կը գերազանցէ քան զամեն ճարտարապետական հրաշալիս թէ հնոց և թէ արդեաց, եգիպտոսի բրգունքը, հռովմէական ջրանցք, նորոց կամուրջներն ու գետնափոր ճամբաներն երկաթուղեաց՝ անոնց համեմատութեամբ ոչինչ են : Ամերիկացի ճարտարապետ մը, որ հիմայ երկաթուղոյ մը շինութեանը կը պարապի 'ի Չինս, մասնաւոր մտադրութեամբ քննել է այն պարիսպը, և հիտեալ տեղեկութիւնները կու տայ այն վիթխարի շէնքին վրայ, որ չկարծուի մարդու ձեռագործ : Երկայնութիւնն է 360 գերմանական մղոն, այսինքն աւելի քան 2671 քիլոմէթր . բարձրութիւնը՝ 18 ոտք և լայնութիւնը՝ 15 ոտք : Հիմունքը կրանիդ են, և մնացածը մեծազանգուած վէմք և քարինք մէկտեղ խառնուած : Ամեն մէկ 200 կամ 300 քայլ հեռաւորութեամբ քաւակուսի շէնք մը կայ՝ որ իւրաքանչիւր անկիւնն աշտարակ մ'ունի, 25-30 ոտք բարձր և 24 ոտք թանձր : Աշտարակաց վերին շրջանակին երկու կողերը պաշտպանուած են որմնարգելներով, այնպէս որ զինուորք կրնան մէկ աշտարակէն միւսն անցնիլ անվտանգ առանց տեսնուելու 'ի թշնամեաց : Պարիսպը կը ձգուի դժուարուտ տեղեաց վրայէն, և կ'անցնի առանց ընդհատութեան լեռներ, դաշտեր, ճահիճներ, և շատ անգամ նաև գահալվէժներ 100 ոտք խորութեամբ . հեղեղատներու և մանր գետերու վրայ կամուրջ ձգուած են, իսկ մեծամեծ գետերու երկու ափանցը վրայ ամրապատ աշտարակներ կան . գնուած են : Այս պարսպին շինութիւնը հասարակ թուականութենէն 200 տարի առաջ կատարուած է, Չինու երկիրը թաթարաց արշաւանքէն պաշտպանելու համար : Այս հսկայական ձեռագործին շինութեանն համար ո

դիտէ որչափ ժամանակ անցեր է, ինչպէս նաև ինչ գանձեր սպառեր են, իսկ անտարակուսելին այն է որ միլիոնաւոր մարդիկդէն բազուկը աշխատեր են այն չէնքը կանգնելու :

Հանքաճոշիս յԱնգղիոյս և 'ի Պելձիս . — Հանքածխոյ գիւտն առաջին անգամ եղաւ յԱնգղիոյս, յամին 1780, և այն թուականէն սկսեալ այնչափ այս հանքս աճեցաւ որ հիմայ կըրնայ ըսուիլ թէ Անգղիոյ ճոխութեանց գլխաւոր աղբիւրներէն մէկն է :

Թամին 1660 Անգղիոյ կ'արտադրէր 2,250,000 տակառաչափ հանքածուխ . երկու դար ետքը, յամին 1876, կ'արտադրէր 185,000,000 տակառաչափ հանքածուխ : Եւ Անգղիոյ մէջ կը կարծուի թէ ըլլայ գեռ ևս 400 հազար միլիոն տակառաչափ մշակելի հանքածուխ :

Հանքածուխը փոխադրելու համար տարին կը գործածուին 3155 շոգենաւք :

Պելձիոյ մէջ աւելի քան 1300 քառակուսի քիլոմէրը ածխաբեր երկիր կայ . գլխաւոր տեղերն են Լիէթ, Մոնս, Շառլըռուա, և այլն . ընտիր հանքն է Մոնսիւրն :

Հանքածխոյ գիւտն 'ի Պելձիա առաջին անգամ եղեր է յամին 1202 : Վերջին քառասուն տարուան մէջ Պելձիոյ հանքածխոյ մշակութիւնը շատ աճեցաւ . 1836 թուոյն բերքն էր 3,074,464 տակառաչափ . իսկ 1876 թուոյն եղաւ 15,329,578 տակառաչափ :

Տասնորդական դրոշմիւն 'ի Պարսս . — Պարսից տէրութիւնն ընդունելով տասնորդական դրութիւնն, իր ոսկի' արծաթ և պղինձ դրամներն ըստ այնմ ձուլեր է :

Այս դրամները մէկ կողմանէ ունին տէրութեան նշանը, և միւս կողմանէ Շահին կիսարձանը . և կը բաժնուին .

Ոսկեդրամը . 2-թիւմէն . . . ֆռ . 20

— 1-թիւմէն . . . » 10

— 1/2-թիւմէն . . . » 5

— 2-հազարի . . . ֆռ . 2
Արծաթադրամը . 2-գուման . . . » 2
— 1-գուման . . . » 1
— 5-շահի . . . » 0.25
Պղնձադրամը . 2-շահի . . . սանդիմ 10
— 1-շահի . . . » 5

Երկարակեցութիւն քանի մը կեցաւ նա . — Ըստ կարծեաց բնախօսից' արջն հազիւ 20 տարի կ'ապրի . շուրջ 20 տարին զրեթէ չանցնիր, նոյնպէս զայն . իսկ աղուէսը 14 կամ 16 տարի կ'ապրի : Առիւծն ինչուան խոր ծերութիւն կը հասնի, և առիւծ մը մինչև 70 տարի ապրեր է : Կատուն միջին հաշուով 14 տարի կ'ապրի . նապաստակն 7 կամ 8 տարի . և ճագարն 7 տարի : Ապացուցուած է որ փիղը կ'ապրի մինչև 400 տարի : Կը պատմեն թէ Ալեքսանդր Մեծն յետ նուաճելու հնդկի իշխան մը, առաւ անոր մէկ փիղն' որ քաջութեամբ պաշտպաներ էր իր տէրը : Փղին անունը դրաւ Այար, և նուիրեց զայն Արև աստուածոյն, հրամայելով որ վզէն կախեն հետեւեալ արձանագրութիւնն . Աղեքսանդր որդի Արամազդայ' նուիրեց զԱյար Արև աստուծոյն, և ազատ թողուն զայն . 354 տարի ետքը նորէն ողջ բռներ են նոյն փիղը :

Խոզեր եղեր են որ մինչև 30 տարի ապրեր են . կ'ըսեն թէ ռնգեղջիւրը հազիւ 20 տարի կ'ապրի : Զի մը մինչև 62 տարի ապրեր է, ուր ձին միջին հաշուով 20-25 տարի կ'ապրի : Երբեմն ուղտերը մինչև 100 տարի կ'ապրին . Եղջերուն ինչուան խորին ծերութիւն կը հասնի . իսկ ոչխարն հազիւ 10 տարի կ'ապրի . և կովն ինչուան 15 տարի կ'ապրի : Բնաղնին մը հաւանական կը համարի թէ պալենա ձուկն երբեմն մինչև 1000 տարի ապրի . ընդհակառակն զլիփնը միայն 30 տարի կ'ապրի : Վեննա արծիւ մը մեռաւ 104 տարեկան . շատ անգամ ագռաւն ինչուան 100

տարի կ'ապրի, և կարապն 300 տարի .
Անգղիա կարապի մը կմախքը կայ որ
200 տարի ապրեր է, Հաւայուան ալ
երկայն կ'ապրի. կրիայ'մը ինչուան 107
տարի ապրեր է :

Նիսկարաւ սառուցեալ . — Այս տա-
րուան զարմանալի ձմեռուան մէջ նոր-
օրինակ երևոյթ մ'ալ պատահեցաւ :
Նիսկարա Ամերիկայի երևելի ջրվէժն
սառեցաւ : Անգլոնդին վրայ առկախեալ
ծիրանի գօտիներու անթիւ բազմութիւն
անհետացաւ, կամ սառուցեալ քօղե-
րու փոխուեցաւ . և փոխանակ ալեաց
և փրփուրի յորձանաց' սառուցեալ կա-
մարակապներ ձևացան : Այն սառէ
կամուրջն, ինչպէս կը կարծուէր, տը-
խուր արկածի մը տեսարան եղաւ, որ
և կրնար աւելի ահաւոր հետևանք ու-
նենալ :

Փետրուարի 26ն լուսաւորութիւն մը
կատարուեցաւ այս կամրջին վրայ ա-
ռանց կրոյ և աղիւսոյ շինեալ, այն ա-
նուանի ճարտարապետին ձեռքով՝ որ է
քնութիւնն, օգնութեամբ վարժ որմնա-
դրին՝ որ կը կոչուի Յուրտ՝ 20 աստիճան
վար քան զ0, հարիւրամասն ջերմա-
չափով : Լուսաւորութիւնն յամենայնի
սքանչելի եղաւ . խտիւրներ փռուած էին
սառին վրայ, բաց թողոյով միայն մի-
ջոց մը . նոյն կամրջին վրայ հաղոր-
դուած էր կաղի խողովակ մը . և մօտ
քաղաքներէն եկած էին երևելի սառի
վրայ սահողներ, և երաժշտութիւնք եր-
կու ափանց վրայ իրենց եղանակները
կը հնչեցնէին : Ահագին բազմութիւն
մը կը խռնէր այնքան զարմանալի կեր-
պով կախուած սառի կոյտին վրայ :

Ուրախութեան ձայներն, ծիծաղ-
ներն, երգք փոփոխակի կը շարունա-
կուէին անդադար : Յանկարծակի սար-
սափման ճիչ մը լսուեցաւ օդուն մէջ,
որուն յաջորդեց ահաւոր անկում մը
ստորակայ գետակին մէջ :

Վիրաւորելոց կոծը, և կամրջի վրա-

յէն Նիսկարայի կէս սառուցեալ ջրոց
մէջ անկելոց ցաւոց աղաղակները՝ մեծ
դժբաղդութիւն մը գոժեցին, կամըր-
ջին մէջ մասը կործաններ էր, մէկտեղ
տանելով միայն եօթը դժբաղդներ . ու-
րոնցմէ երեքը՝ յետ շատ աշխատու-
թեան կրցեր են ազատիլ :

Բազմութիւնն մէկէն փախաւ այն
դժբաղդ տեղէն, և բարեբաղդաբար .
վասն զի քանի մը վայրկեանէն ետքը
կործանեցաւ բոլոր բովանդակ կամուր-
ջը աննկարագրելի որոտմամբ :

Ջարմանալի բան . լաճ մը որ ամե-
նաճիղք կամրջին մէջ տեղը հաստա-
տուած էր և մեծ ճրագներով լուսաւո-
րուած, սառի զանգուածի մը մէջ կան-
գուն կը կենայ լուսաւորելով ձախոր-
դաբար ահաւոր տեսարանը : Այսպէս
այս սառուցեալ կամուրջն, որ ամեն
ճարտարապետ զարմացուցեր էր, քը-
սաններկու օր դիմանալէն ետքը կոր-
ծանեցաւ :

Հիմն Եդեսիա . — Իտալական լրա-
գրի թղթակից մը՝ Ափոյ Տաճկաստա-
նէն հետեւեալ հետաքրքրական տեղե-
կութիւններս կու տայ Ուռհա կամ
Ուռֆա քաղքին, որ է հինն Եդեսիա,
արդի վիճակին վրայ :

Ի՞նչ ճանապարհորդ այցելած է այս
հին քաղքիս, որ 260 հազարամեղր
հեռու է Հալէպէն : Թողով զՊիրիճիք և
անցնելով զԻփրատ, ճանապարհորդին
աչքին լսին ամայութիւններ և կրային
բլուրներ կը ներկայանան, որոնց վրայ
բնաւ բուսոց հետք մը չտեսնուիր : Ուռ-
հա զուարճալի հովտի մը մէջ կառու-
ցեալ է, ուր կ'իջեցուի մեծայայլթ սօ-
սեօք և թթինեօք զարդարեալ լեռանց
կրճէ մը . երկու ինքնաբերալ աղբիւր-
ներ ամառնային տաքութեան ատեն
տեղւոյն բնակութիւնը ցանկալի կ'ը-
նեն : Լեռան զաղաթը գեղեցիկ յունա-
կան գլեակ մը կը տեսնուի փոքրիկ
խրամով չրլապատեալ : Նոր քաղաքն,

որ 48,000 բնակիչ ունի, կղզիացեալ բլրան մը վրայ շինուած է, և այնպիսի աւերակ և լքեալ վիճակի մէջ է՝ որ յատուկ է այս սահմաններու ամեն քաղաքներուն : Սակայն կան դեղեցիկ մզկիթներ, բամպակի, կտակ և ոսկերչի գործատուներ : Ուռնա՝ ըստ կարծեաց իրեն բնակչաց տաճկաց, քրիստոնէից և հրէից՝ ամենահին քաղաքներէն մէկն է : Աբրահամու ծննդեան քաղաքն կը համարուի, և շատ յարգելի եղած մզկիթ մը կը նշանակէ այն տեղն որ ծնաւ ընտրեալն Աստուծոյ :

Երկու աղքետաց ականակիտ ջրերն ամեն տեսակ ձուկ կը պարունակեն՝ մանաւանդ ծածան (carpe) որոնց համար կը կարծեն մահմետականք թէ նախահօրն Աբրահամու հետ խորհրդաւոր վերաբերութիւն մ'ունենան . այս ձկներս այնպէս ընտանի են՝ որ խմոր,

վին վտակին ափունքը քալող անձանց ետեւէն կ'ընթանան :

Ուռնային եղական բաներէն մէկն ալ է լեռանց մէջ փորուած գերեզմաններն . որոնցմէ հարիւրաւոր կան : Այս դամբաններս շատ աղէկ պահուած են, և զանազան մեծութեամբ . մէկ անձէ մը սկսեալ մինչև ամբողջ ընտանեաց մը համար :

Օտարական ճանապարհորդն նորօրինակ սովորութիւն մը կը գտնէ Ուռնայի տղոց մէջ, որոնք ամենքն ալ մեծ օղակներ կը կրեն . քթերէն : Այս սովորութիւնս Աբրահամու ժամանակէն ըսկսեալ է, կ'ըսեն : Երբ այս անհանգիստ զարդարանքս կը հանեն, տասնուվեց տարուան մօտ, օղակն ռնդաց մէջ ծակ մը կը թողու որ դժուարաւ ամբողջապէս կը գոցուի :

Ի ՀՍ.ՄԲՍ.ՐԶՈՒՄՆ ՓԲԿԶԻՆ

ՆՈՒԱՊ

Օղբ հովաշունչ՝ այեր պայծառ և զըւարթ,
Սիւգ քաղցրաբոյր, երկինք են լուրթ կապուտակ .
Փայլէ արփի յեթերաճեմ գըմբէթարդ,
Ամպխաղացն հըրճուի փաղփուն պարունակ :

Շող սփիւռ հեղիկ ճօճէ զեփիւռ ըզսաղարթ,
Թըռչունք նըւազս երգեն յաւաչ ներդաշնակ,
Ջինջ տըւընջեան վայելք քաղցունք շուք և զարդ,
Չոր քան պատմելն՝ զմայլելն է ինձ անուշակ :

Ահա ամպոց քօղ թափանցանց հօլանի
Հորդել փըրկչին շաւիղ չըքեղ երկնաշու .
Սլանայ փառօք պըճնեալ ամպովք գեղանի ,

Զուարթունք զիւրե նըւազաւոր օրհներգու .
Լուր, մարդ, փըրկչիդ, լուր սուրբ չըթանց քաղցրենի .
Ահա շաւիղ, եկ զիմ կընի, եկ և դու :

1879 Մայիս 22.

ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆ

Ա.Ն. Մուրադ-Ռաֆայէլեան Վարժարանի :